

názory & vzdělávání

Reforma českého školství – třetí cesta?

Radim Štěrba

Policy paper č. 4/2020

názory & vzdělávání

Shrnutí

Text čtenářům přináší náhled do aktuálních trendů (směrů a témat) vzdělávací politiky, které lze pozorovat u nás i v Evropě. Zaměřuje se zejména na otázku úprav školního kurikula patřící ke klíčovým prvkům koncipování současné strategie vzdělávací politiky. Obsahová předimenzovanost kurikula nastartovala trend vedoucí k jeho vyprázdněnosti. Autor informuje o možném řešení, které nabízí tzv. třetí cestu přinášející vyvážený poměr mezi absolutizováním faktografie na jedné straně a důrazem na dovednosti s relativizací znalostí na straně druhé.

Stav

Vzdělávací politika a její koncepce patří k základním prioritám státní politiky. V současné době u nás (Česká republika – ČR) probíhá intenzivní proces snažící se o její úpravu, nové nadefinování. V této souvislosti se často mluví o nedostacích stávajícího školského/vzdělávacího systému, potažmo až o jeho krizi. Poukazuje se na klesající úroveň gramotností (přírodovědná, matematická, čtenářská) a omezenou mediální gramotnost (Prokop a Dvořák 2019), v souvislosti s aktuálním školským kurikulem se nejčastěji vytýká nedostatečná jasnost vymezení vzdělávacích cílů s důrazem na dovednosti a postoje (Stuchlíková a kol. 2017). Poslední zpráva České školní inspekce (ČŠI 2018) o tomto tématu hovoří o obsahové předimenzovanosti rámcových vzdělávacích programů (RVP), vysokých počtech žáků ve třídách s absencí individualizace výuky, chybějícím prostorem pro prohlubování znalostí žáků a upozaďování rozvoje jejich dovedností a postojů. Toto je také příčinou nezbytnosti přípravy, a zejména realizace adekvátních změn v přístupu ke vzdělávání. V následujícím textu se blíže seznámíme s východisky tohoto stavu a návrhy možných řešení ve smyslu tvorby vzdělávací politiky ČR. Bude nabídnuto poskytnutí širší perspektivy k tomuto problému ve vztahu nejenom k samotné vzdělávací politice a aktuálním koncepčním dokumentům, ale také k (do určité míry zobecňujícím) pedagogickým teoretickým koncepcím, jež tvoří východiska k těmto trendům, i jejich historickému kontextu.

Analýza

Prvním, a můžeme říci hlavním, strategickým cílem je, aby vzdělávání bylo zaměřeno na získání kompetencí pro aktivní občanský, profesní i osobní život. Dalším cílem je pak snížení

Cílem vzdělávání je získání kompetencí pro aktivní občanský, profesní i osobní život, snížení vzdělanostních nerovností a zvýšení spravedlivějšího přístupu ke vzdělávání

vzdělanostních nerovností a zvýšení spravedlivějšího přístupu ke vzdělávání. Oba dva vytyčené strategické cíle byly v určité podobě také součástí předchozí Strategie a předmětem vyhodnocení jejího naplňování (Stuchlíková a kol. 2017). Řešení problému vzdělanostních nerovností, omezování

vnější diferenciace, souvisí zejména se zkvalitňováním hlavního vzdělávacího proudu, tedy

názory & vzdělávání

zlepšováním kvality vzdělávání na základních školách. Kvalitu tohoto vzdělávání velmi silně ovlivňuje kurikulum a následně učitelé realizované didaktické postupy (Stuchlíková a kol. 2017).

Tímto se pak dostáváme k hlavnímu strategickému problému, kterým je revize/úprava kurikula, dle expertní skupiny (Strategie 2030, 2019) získávání kompetencí pro aktivní občanský, profesní i osobní život (první strategický cíl). Zatímco strategické cíle odpovídají na otázku „čeho je potřeba dosáhnout“, na otázku „jak“ odpovídají tzv. strategické linie. Samozřejmě je součástí těchto navzájem provázaných linií dlouhodobý problém podfinancování českého školství. Nicméně pro řešení hlavního strategického cíle se jako prioritní jeví linie proměna obsahu a způsobu vzdělávání (Strategie 2030, 2019). Z toho jednoznačně vyplývá, že je zcela zásadní se zaměřit na kurikulum, s čímž souvisí jasné vymezení cílů (potažmo obsahu) vzdělávání, jak již bylo konstatováno v předchozí Strategii (Stuchlíková a kol. 2017).

Revizi kurikula lze v současnosti vnímat jako jeden z klíčových procesů, kterými se politické reprezentace – ať už na úrovni vlád jednotlivých států, nebo příslušných orgánů nadnárodních organizací – snaží řešit současné problémy. Samozřejmě zde ve vazbě na politiku pro lepší orientaci můžeme s určitým zjednodušením připomenout tradiční pravo-levou škálu, jak k tomu v souvislosti s globalizací poznamenává Dvořák (Dvořák a kol. 2018), kdy pravice v globalizačních procesech může vidět ohrožení národní identity, levice naopak zvyšující se nerovnost mezi skupinami, ohrožení nejrozsáhlejších menšin.

V rámci teorií kurikul se již v šedesátých letech 20. stol. skupina sociologů kolem B. Bernsteina, tzv. sociální realisté, kriticky vymezila proti trendu obsahového vyprázdňení kurikula, relativizaci tradičních předmětů a upřednostňování dovedností nad znalostmi (v obecné rovině můžeme hovořit o tzv. gramotnostech, případně kompetencích, na druhé straně současné vymezení kompetencí či gramotností mluví o souhrnu vědomostí a dovedností, schopností, případně také postojů a hodnot). Sociální realisté si silně uvědomují nebezpečí extrémů při tradičním (při své absolutizaci může degradovat do pouhého memorování) i progresivistickém (může dojít k

Sociální realisté navrhují tzv. třetí cestu, založenou na oborových znalostech, které jsou předpokladem pro kritické, konstruktivní myšlení

naprostému ústupu od znalostní roviny, její degradaci na úroveň banalit a triviálnosti) přístupu k dimenzi znalostí v kurikulu (Dvořák a kol. 2018). V soudobé kurikulární politice také velmi silně rezonuje rétorika „permanentního sebezpřetěžování“ (Liessmann 2015). Ta souvisí s trendem přesunování sociálních a společenských

problémů/témat do škol (např. témata finančního vzdělávání, nových médií, branné výchovy, environmentalismu, genderu a multikulturality), kdy se ve společnosti v souvislosti s jejím vývojem samozřejmě neustále vynořují nová témata a problémy. Nikdo se pak už ale neptá na to, zda může toto vše vůbec žák zvládnout a jestli má vůbec tento typ vzdělávání řešit všechny současné/budoucí problémy světa (Liessmann 2015). Důsledky těchto trendů jsou pak zřejmé,

názory & vzdělávání

učitelé nemají dost prostoru se těmito tématy do dostatečné hloubky zabývat a výuka se omezuje na aktivizaci pouze nejnižších kognitivních procesů.

Trend přesunování společenských témat do škol, vedoucí k obsahové předimenzovanosti kurikula, však nesmí být nahrazen svým opakem, a to trendem vedoucím k obsahovému vyprázdnění kurikula s důrazem na dovednostní aspekt kompetencí. Přestože kompetence (respektive klíčové kompetence) lze vymezit jako souhrn vědomostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, může hrozit riziko potlačení vědomostní složky těchto kompetencí. Lze říci,

Trend přesunování společenských témat do škol, vedoucí k obsahové předimenzovanosti kurikula, nesmí být nahrazen obsahovým vyprázdněním kurikula s důrazem na dovednostní aspekt kompetencí.

že současný moderní svět je výsledkem těchto abstraktních znalostí, poznatků vědních oborů. Právě „vzdělávání má své kořeny v distanci vzdělávání k životu, ne v blízkosti k němu... Kdyby bylo vzdělávání životem ve smyslu bezprostředního životního dění, pak by mohlo být i nadále přenecháno životu“ (Liessmann 2015).

Tento přístup zcela opomíjí skutečnost, že principem kultury je to, že následující generace staví na poznacích a zkušenostech generace předchozí. S těmito výdobytky, znalostmi předchozích generací, jež jsou součástí příslušných vědních oborů, je pak nutné ve vhodné vzdělávací formě následující generaci seznámit, právě v instituci/škole k tomu vytvořené. Jde o to, „přebírat cizí zkušenosti, zvláště přirozené zkušenosti dřívějších generací ve formě kulturních statků“ (Liessmann 2015).

Negativní důsledek poukazování na „od života odtržené znalosti“ spatřují již sociální realisté v přílišné redukci znalostí/vzdělávacích obsahů, vycházejících z příslušných vědních oborů. Naopak zdůrazňují důležitost znalostí, tzv. powerful knowledge, a připomínají, že hlavním cílem těchto znalostí, předávaných školou, není posilování elitářství a zvýrazňování nerovností, nýbrž umožnění, aby žák překonal sám sebe, prostředí, z něhož pochází. Škola má sloužit k tomu, že dětem/žákům/studentům přináší přesah světa, ze kterého přicházejí, přesah/náhled, jenž přináší porozumění světu – tedy nejenom to, s čím se setkávají ve svých běžných životech (Štech 2013). Toto porozumění je tvořeno znalostmi, oborovými poznatky, které byly nashromážděny minulými generacemi myslitelů, představitelů společenských a přírodních věd. Samotný „koncept učení blízkého životu“ v podstatě podporuje kulturní zapomínání, kdy glorifikace života jako místa učení vede ke skutečnému nepřátelství vůči učení samotnému. Olupuje tím školu o funkci, díky níž je legitimizována její existence v moderní společnosti, tzn. být prostorem osvobozeným od požadavků a nutností života. Omezeným pak zůstane ten, který se zaměřuje jen na bezprostřední upotřebitelnost a využitelnost (Liessmann 2015).

V souvislosti s tvorbou Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030 lze také upozornit na nebezpečí přílišného zdůrazňování používání digitálních technologií. Podkladový materiál Hlavní směry vzdělávací politiky ČR do roku 2030+, ze kterého má Strategie 2030 vycházet místy působí jako adorace moderních technologií (což je nejvíce patrné v kapitole 3.1). Autorům

názory & vzdělávání

schází pro tento materiál nezbytný nadhled. Přitom o rizicích moderních technologií ve vztahu k žákům, dospívajícím upozorňují četné studie. Například obsáhlá přehledová studie Rachel Bolstad (2004) upozorňuje mimo jiné na ohrožení tělesného vývoje dětí, které dlouhodobě využívají ICT.

Digitální média mohou mít negativní vliv na schopnost soustředění se u dětí, zejména žáků I. stupně.

Edward L. Swing spolu se svými kolegy na základě rozsáhlého výzkumu zjistil negativní vliv digitálních médií na schopnost koncentrace, soustředění se u dětí, zejména žáků I. stupně (Swing 2010). Nelze samozřejmě zapomenout na pravděpodobně nejznámějšího kritika používání, respektive nadužívání, digitálních technologií, německého neurovědce Manfreda Spitzera. Ten na základě řady odborných studií předkládá mnoho negativních účinků digitálních médií. Autor přímo varuje před nebezpečím tzv. digitální demence (Spitzer 2012). Domnívám se, že je nezbytné se vyhnout nekritickému začleňování moderních technologií do vzdělávacího systému, jak je to prezentováno ve zmiňovaném dokumentu. Nelze opomíjet, že tyto technologie s sebou nesou kromě výhod i nezanedbatelná rizika pro zdravotní, sociální i kognitivní vývoj dětí, žáků a studentů

Závěr

Tematika podstatných nedostatků vzdělávacích systémů a nezbytnosti jejich odstranění není ničím novým. Všimá si jich i Hannah Arendtová (1994). Připomíná, že se výchova/školský systém od 18. století zakotvuje jako nástroj politiky, sloužící k formování/ovlivňování občanů. Upozorňuje na neblahou tendenci snah o vytvoření „nových“ společností distancí se od stávajícího/starého. Připomíná, že „každá nová generace vrůstá do starého světa“ a tímto odtržením od minulosti a tradic naopak spíše brání tomu, něco skutečně nového vytvářet. Starý svět, minulost a tradici pak nejde prostě jen nějak odmazat, odstranit. Naopak „konzervativismus, jehož smyslem je konzervovat, představuje samu podstatu výchovné činnosti; je přece jejím úkolem vždy něco láskyplně opatrovat a chránit — dítě proti světu, svět proti dítěti, nové proti starému, staré proti novému“. Kriticky se staví vůči reformním pedagogickým trendům upozadujícím znalosti a upřednostňujícím praktické dovednosti pomocí hry/činnostní výuky (přirovnává to k výuce jazyků, kdy bychom se neučili teorii gramatiky a skladby, pouze bychom konverzovali). Bez teorie by pak takoví jedinci zůstali pouze dětmi – na infantilní úrovni, odtrženi od světa dospělých, z našeho pohledu s pouze triviálními znalostmi banalit.

Shrňme, úkolem školy má být opravdová vzdělanost, založená na adekvátních znalostech, vyváženém poměru rozvoje vědomostních, dovednostních, postojových a hodnotových stránek žákovy osobnosti.

názory & vzdělávání

Doporučení:

- Provést důkladnou odbornou analýzu současného vzdělávacího systému na základě nových nebo již existujících relevantních výzkumů, šetření, metaanalýz za účelem zjištění jeho pozitiv, nedostatků, určení příležitostí a hrozeb.
- Na základě provedených analýz (SWOT) a transparentních diskusí odborné a jiné zainteresované veřejnosti při zohlednění výstupů těchto diskusí formulovat dlouhodobé cíle školské vzdělávací politiky.
- Do úprav klíčových kurikulárních dokumentů/programů vzdělávání zapojit hlavní aktéry vzdělávací politiky (kromě vládních institucí také pedagogické fakulty, učitelskou veřejnost).
- Vyhnout se tendenčním vzdělávacím trendům usilujícím o přílišné potlačení znalostní roviny kurikula a zdůrazňujícím zejména dovednostní aspekty.
- Mnohem více zohlednit také rizika využívání moderních technologií.
- Na základě odborných diskusí mezi odbornou a pedagogickou veřejností formulovat tzv. jádrové učivo s podstatnými znalostními obsahy, nezbytnými ve formálním vzdělávání.
- Koncipovat kurikulum založené na vyváženém poměru mezi znalostmi, dovednostmi, postoji a hodnotami.
- V neposlední řadě je neméně důležité koncepčně co nejdříve vyřešit dlouhodobé podfinancování českého školského systému.

názory & vzdělávání

Literatura

Arendtová, H., 1994. Krize kultury. Praha: Mladá fronta.

Bolstad, R. (2004). The role and potential of ICT in early childhood education: A review of New Zealand and international literature. Wellington: Ministry of Education

ČŠI., 2018. Současné nastavení RVP zhoršuje kvalitu vzdělávání v ČR. [online]. Dostupné na: <https://www.csicr.cz/cz/Aktuality/Soucasne-nastaveni-RVP-zhorsuje-kvalitu-vzdelavani> (11. srpna 2019).

Dvořák, D. a kol., 2018. Kurikulum školního vzdělávání. Zahraniční reformy v 21. století. Praha: Univerzita Karlova. Hlavní směry vzdělávací politiky ČR do roku 2030+, MŠMT 2019.

Hlavní směry vzdělávací politiky ČR do roku 2030+, MŠMT 2019.

Liessmann, K. P., 2015. Hodina duchů: praxe nevzdělanosti: polemický spis. Praha: Academia.

Spitzer, M. (2012). Digital dementia: How we and our children are doing to our minds., česky

Spitzer, M. (2014). Digitální demence: jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum. Brno: Host. 341 s.

Prokop, D. a Dvořák, T., 2019. Analýza výzev vzdělávání v České republice. Praha: Eduzměna.

Strategie 2030, 2019. Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030+. [online]. Dostupné na: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/strategie-2030> (11. srpna 2019).

Stuchlíková, I. a kol., 2017. Hodnocení naplňování Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2020. Praha: MŠMT.

Swing, E. L., Gentile, D. A., Anderson, C. A., & Walsh, D. A. (2010). Television and video game exposure and the development of attention problems. *Pediatrics*, 126(2), 214-22.

Štech, S., 2013. Když je kurikulární reforma evidence-less. *Pedagogická orientace*, 23 (5), 615-633

názory & vzdělávání

O autorovi: Radim Štěrba vystudoval obor učitelství občanské výchovy a dějepisu, základy společenských věd pro SŠ na PdF MU, absolvoval Ph.D. studium v oboru pedagogika na PedF UK Praha. Stal se členem oborové skupiny NÚV Praha pro revizi RVP – společenskovední vzdělávání, působí jako odborný asistent a vedoucí Katedry občanské výchovy PdF MU v Brně. Specializuje se na oborovou didaktiku, pojetí občanské výchovy v kurikulu. Spolupodílel se na vytvoření nového uceleného přístupu k občanskému vzdělávání – Kompetenčního modelu pro odpovědné občanství a jeho metodické podpory. Tyto vzdělávací materiály jsou na www.odpovedneobcanstvi.cz ke stažení zdarma.

Editorka publikační řady: Mgr. Lucie Tungul, M.A., PhD.

Ke stažení dostupné na: <http://www.top-az.eu/ke-stazeni/>

TOPAZ a Konrad-Adenauer-Stiftung nenesou žádnou odpovědnost za fakta či názory vyjádřené v této publikaci. Názory publikované v této studii se nemusí shodovat s názory TOPAZu a Konrad-Adenauer-Stiftung. Plná zodpovědnost za názory leží na autorovi publikace. Všechna práva vyhrazena. Není povoleno kopírovat, reprodukovat nebo znovu vydávat obsah této publikace, s výjimkou osobní potřeby. Všechny ostatní formy vyžadují povolení vydavatele.